

FORME ALE AFECTIVITĂȚII ÎN PREDICA RELIGIOASĂ: O ANALIZĂ COMPARATIVĂ

ADNANA BOIOC-APINTEI

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

adnanaboioc@gmail.com

Cuvinte-cheie: *discurs religios, mecanisme pathemice, analiză comparativă, pathos, predică.*

Keywords: *religious discourse, pathemic mechanisms, comparative analysis, pathos, sermon.*

1. INTRODUCERE

În articolul de față, mi-am propus să prezint modul în care emoțiile, reprezentate în discursul retoric prin intermediul *pathosului*, ajută la construirea relației dintre receptor și textul religios. Principalul obiectiv al acestei lucrări constă în identificarea și analizarea mijloacelor discursive prin care se construiește *pathosul*, una dintre cele trei componente ale persuasiunii: *ethos* – *pathos* – *logos* (Zafiu 2010: 27, Gheorghiu 2014). Am considerat că acest subiect este interesant, deoarece elementele specifice afectivității, întâlnite în contextul religios, vor fi identificate în urma unei analize comparative a unor texte/fragmente de text, din diferite perioade, respectiv: predici din limba română veche vs predici din limba română actuală.

Din punctul de vedere al conținutului, am avut în vedere reliefaarea principalelor trăsături ale *pathosului* în textele analizate. Prima parte a lucrării se bazează pe informațiile oferite de studiile și de articolele care au abordat subiecte apropiate ca tematică de obiectivul urmărit în acest articol. Prin urmare, aceasta va conține o parte teoretică, în care vor fi prezentate pe scurt caracteristicile discursului religios din limba română actuală și din limba veche, alături de principalele trăsături ale modului în care dimensiunea retorico-argumentativă a afectivității apare în acest tip de discurs. A doua parte este una aplicativă, dedicată analizei textelor, în cadrul căreia se va insista asupra selecției lexicale, a figurilor de stil și a altor indicatori lingvistici relevanți pentru construirea dimensiunii afective în corpusul cercetat.

Referitor la metoda de analiză, în lucrarea de față, voi urmări identificarea și clasificarea mecanismelor pathemice la nivel lexical, retoric și argumentativ, conform modelului propus de Ch. Plantin (1999) și G. Stoica (2010).

2. DISCURSUL RELIGIOS – CARACTERISTICI DEFINITORII

Discursul religios este utilizat în anumite situații de comunicare, în special de publicul sensibil la dimensiunea religioasă, și presupune anumite tipuri de acte de limbaj (acte declarative sacramentale, acte directive morale (îndemnuri), acte expresive (rugăciune, pocăință, adorare), acte comisive (jurăminte de credință) etc.), acestea având rolul de a-l individualiza. De asemenea, mecanismele de pathemizare sunt întâlnite frecvent în discursurile religioase, scopul acestora fiind de a crea o conexiune emoțională cu publicul și a încuraja oamenii care au acces la acest tip de discurs să adopte comportamente și atitudini adecvate.

În ceea ce privește limbajul religios, un aspect specific al acestuia este tehnica intertextualității, prin trimitere la textul biblic, fiind „caracterizat de o inevitabilă oscilație între solemn și accesibil: e un limbaj care, prin natura sa, trebuie să se diferențieze de cel cotidian, păstrând totuși posibilitatea de a fi înțeles” (Zafiu 2010: 28). Putem deduce, așadar, că limbajul religios reprezintă produsul intersecției diferitor tipuri de limbaj, provenite din domeniul experienței noastre umane (Samarin 1979: 3).

2.1. DISCURSUL RELIGIOS DIN LIMBA ROMÂNĂ VECHIE VS DISCURSUL RELIGIOS DIN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ

În contextul cultural al epocii vechi, religia reprezintă un model mental, social și etic-comportamental (Le Goff 1986: 7). Cu privire la discursul religios (vezi și Ricoeur 1996; Guia 2005: 113–120, 2007: 9–16), menționăm că în epoca veche acesta reprezenta aspectul cultivat al limbii, norma literară, în raport cu care au apărut și s-au dezvoltat stilurile funcționale ale exprimării literare (Chirilă 2005: 163).

Gh. Chivu (1995: 453, 1997: 15) susține că „departe de a fi un simplu stil al românei literare actuale, limbajul bisericesc reprezintă o variantă funcțională paralelă și echivalentă cu ceea ce am putea numi limbaj laic”. La fel ca aceasta, dar în modalități de exprimare mai puțin diverse și evident conservatoare, limbajul bisericesc se evidențiază prin scrieri beletristice, de tip științific sau juridic-administrativ, și, tot asemenea lui, și-a creat, chiar dacă mai târziu, o variantă vorbită. În româna literară actuală, limbajul religios cunoaște mai multe variante: limbajul textelor sacre, limbajul rugăciunii, al predicii sau limbajul „tehnic”, fiecare dintre acestea având trăsături proprii (Zafiu 2001: 156).

2.2. PREDICA. PARTICULARITĂȚI ALE GENULUI

În lucrarea de față, suntem interesați de un anumit tip de discurs, mai precis cel al predicii ortodoxe, acesta putând fi considerat un instrument important prin intermediul căruia creștinismul și-a consolidat locul de religie dominantă (Țara 2013: 211). Producerea acestui tip de discurs ca fiind unul public este una controlată, selecționată și organizată. Discursul religios implică o varietate de acte

de vorbire specifice, de exemplu: acte declarative sacramentale (binecuvântările), directive morale (precum îndemnurile la rugăciune sau post), expresive (cum sunt rugăciunile sau exprimările de pocăință), precum și comisive (jurăminte sau angajamente față de credință), fiecare având un rol retoric și argumentativ în structurarea mesajului religios. De aceea, nu putem afirma că actul predicării are la bază actul de limbaj „a ordona” (prin intermediul căruia se face trimitere la textul injonctiv), ci se nuanțează către gradul cel mai puțin directiv, prescriptivitatea: „chiar și actele directive, care sunt segmentate în interiorul discursului fie prin prozodie, fie mimogestual, se află într-o permanentă relație de interactivitate cu celelalte acte și toate într-o permanentă raportare la parametrii contextuali ai comunicării în toată complexitatea lor” (Grecu 2014: 74). Menționarea actelor de vorbire poate folosi ca bază pentru înțelegerea structurii persuasive a discursului religios, în special în contextul predicii, unde funcțiile directive și expresive sunt intens corelate cu strategiile afective.

Limbajul predicii se diferențiază de limbajul liturgic, al rugăciunii sau de cel teologic, întrucât el permite mai multă libertate de exprimare și este dominat de intenția persuasivă (Zafiu 2010: 28). Predica reprezintă unul dintre cele mai stabile tipuri de texte prin care tradiția retoricii s-a păstrat și s-a continuat în cultura europeană. Formula sa presupune unele constante în raportul dintre componente (un rol special al *ethosului* și o prezență acceptată a *pathosului*), dar și considerabile variații istorice.

3. DIMENSIUNEA RETORICO-ARGUMENTATIVĂ A AFECTIVITĂȚII ÎN DISCURSUL RELIGIOS

Studiul religiei și al emoției, atunci când cele două elemente sunt alăturate, este aproape la fel de variat ca studiul propriu-zis al religiei (Spezio, Wildman, Sosis, Bulbulia 2016: 185). Perspectiva retoric-argumentativă a afectivității este redată prin intermediul *pathosului*. Acesta reprezintă un element nelipsit din textele retoric-argumentative, în special în cele religioase, Walton (1992) considerând apelul la emoții valid, în anumite condiții discursive, mai precis, atunci când se justifică prin raportare la conținutul discursului.

Pathosul are rolul de a reliefa relația dintre emițător și receptor în special din punct de vedere afectiv (Stoica 2010: 182) și reprezintă o strategie care utilizează diverse mecanisme psihologice, evidențiate atât prin indici lingvistici, cât și prin itemi paralingvistici.

Pentru a-l caracteriza, este necesar să aducem în discuție distincția tripartită a retoricii antice, *logos* – *ethos* – *pathos* (vezi DPAD 2023, s.v. *logos* (p. 211–212), s.v. *ethos* (p. 137–138), s.v. *pathos* (p. 295–296)), cu ajutorul căreia putem descrie relația dintre elementele raționale și cele subiective în organizarea retoric-argumentativă a unui text. Conform retoricii clasice, textul argumentativ se contruiește în jurul a trei obiective principale: *docere*, *delectare*, *movere* (acestea corespund celor doi parametri retorici de bază: „a convinge” și „a persuadea”) (Stoica 2010: 181), iar

pathosul era considerat unul dintre cele mai importante elemente care stau la baza construirii unui discurs (Stoica 2010: 2).

Emoția are rolul unui argument de tip special, „care implică un scop acțional, pe baza faptului că ea presupune o orientare spre un obiect, sursă de intenționalitate” (Stoica 2010: 182, vezi Charaudeau 2000, cf. și Plantin 1998, Amossy 2006).

Plantin (1999: 5) definește fragmentele în care apare *pathosul* ca reprezentând niște construcții ce au drept scop legarea unui experimentator de un termen afectiv. El propune o tipologie complexă a emoțiilor în discurs, discutând despre conceptul *pathem*, care trimite la acele unități discursive care poartă o încărcătură afectivă. Conform acestuia (Plantin 1999), afectivitatea poate fi exprimată nu numai prin cuvinte izolate, ci este construită prin ansambluri de unități lingvistice, retorice și pragmatice. Astfel, aduce în discuție structurile evaluative explicate (adjective calificative, judecăți de valoare) sau implicite (transmise cu ajutorul figurilor de stil), scenariile emoționale prin care sunt evidențiate emoțiile, cu rolul de a provoca reacții emoționale din partea receptorului etc. Analiza va avea în vedere aceste niveluri de construcție a afectivității.

4. MECANISME PATHEMICE ÎN PREDICILE RELIGIOASE DIN SECOLELE AL XVIII-LEA, AL XX-LEA ȘI AL XXI-LEA: ANALIZĂ COMPARATIVĂ

În cele ce urmează vom analiza comparativ modul în care această dimensiune a afectivității, *pathosul*, se construiește în discursul religios. Am selectat predici din perioade diferite pentru a remarca diferențele dintre mecanismele pathemice folosite în limba română veche și cele utilizate în limba română actuală.

Corpusul analizat este format din trei texte reprezentative pentru diferite epoci istorice: o predică de Antim Ivireanul („Cazanie la Sfântul Nicolae”), una de Ion Cârciuleanu („Predică la Sfântul Mare Ierarh Nicolae”) și fragmente din două predici semnate de Nicolae Steinhardt („Sfinți și oameni iubiți” și „Predică la Praznicul Întâmpinării Domnului”). Construcția discursivă a emoțiilor se realizează printr-o gamă variată de mijloace lingvistice, între care se remarcă: lexicul încărcat afectiv, evaluările explicate și implicite, interjecțiile și exclamațiile expresive, interogațiile retorice cu funcție implicativă, repetițiile strategice, precum și inserarea de scenarii narrative cu potențial empatic. Acestea sunt adesea însoțite de adresări directe către audiență, care au ca principal rol să intensifice implicarea emoțională a receptorului.

În cadrul analizei textelor, vom începe prin identificarea emoțiilor și precizarea afectelor dominante (pozitive/negative) care ajută la atingerea scopului discursiv, observând în același timp dacă avem de-a face cu o realizare explicită sau implicită a *pathosului*, iar în final vom remarca care este eficiența afectivă a strategiilor de pathemizare în raport cu scopul persuasiv al predicii, prin identificarea tipului de emoție vizată și a intensității acesteia.

Textele ce urmează a fi comentate¹ prezintă o importantă componentă pathetică, care are scopul de a organiza întregul discurs și de a convinge receptorul de teza propusă. De asemenea, prin intermediul acestora, se urmărește generarea emoției, prin împletirea argumentelor subiective de tip etic cu cele de tip afectiv.

Predicile analizate au în centru una dintre principalele valori umane, *dragostea*, însă, după cum vom putea observa, discursurile sunt construite în mod diferit. Astfel, în predica lui Antim Ivireanul accentul este pus în mod special pe acest sentiment, faptele Sfântului Nicolae trecând în planul secundar al discursului; la polul opus, sunt fragmentele din lucrarea lui Nicolae Steinhardt și din predica lui Ion Cârciuleanu, unde importanța acestui afect este reliefată mai ales prin intermediul acțiunilor Sfântului Nicolae (cu valoare exemplară). Așadar, remarcăm, în cadrul fragmentelor selectate, exprimarea afectivității, în special a dragostei – afect central în discursul religios – dar și a altor emoții cu rol persuasiv. În plus, sunt utilizați termeni (precum este, de exemplu, „credință”) care nu desemnează direct o emoție, dar sunt adesea încărcăți afectiv în context religios și, astfel, contribuie la pathemizarea discursului.

Încă de la început, însă, se observă diferențe ale predicilor în ceea ce privește modul de structurare. Astfel, textul lui Antim Ivireanul începe prin evidențierea a patru valori principale care apar în viața unui om: *credința*, *nădejdea*, *dragostea* și *smerenia*. De asemenea, autorul realizează un contact direct cu receptorul, încercând să se apropie de acesta prin intermediul adresării directe (1):

- (1) Deci pe aceste patru bunătăți ca pe 4 temelii nemișcate voi eu să-mi întemeiez vorba ce voi eu să fac astăzi, cu ajutorul lui Dumnezeu, înaintea **dragostei voastre**. Ce întâi voi eu să vă spui, foarte pe scurt, a fieștecăria bunătate... Ci vă pohtesc **să ascultați cu dragoste**, ca să aveți și plată de la Dumnezeu. (AI: 42)

În prima parte a textului, autorul descrie fiecare dintre cele patru valori, emoția uneori fiind lexicalizată propriu-zis („mândria”, „dragostea”), iar altele fiind recuperabilă contextual. Prin urmare, avem de a face cu numeroase „scenarii emoționale” (autorul recurge la tehnica intertextualității), construite prin apelul la diferite secvențe narative (provenite din textul biblic), precum și cu o serie de cuvinte ce intră în categoria lexicului evaluativ, cu conotații afective, de exemplu: „**dumnezeiasca** strălucire” (AI: 43), „**fericitul** Pavel” (AI: 42). Autorul întrepătrunde universul afectiv euforic cu cel disforic, pentru a evidenția teza pe care o susține.

Universul afectiv euforic este conturat prin mărci și mecanisme discursive care susțin pathemizarea, precum sunt elementele retoric-stilistice: antiteze (2a); metafore (2b) (de exemplu, „tunul credinței” este o metaforă care intensifică forța

¹ Trimiterile la texte se vor realiza prin sigle (prenume, nume autor), urmate de pagină: AI (Antim Ivireanul – „Cazanie la Sfântul Nicolae”), IC (Ion Cârciuleanu – „Predică la Sfântul Mare Ierarh Nicolae”), NS (Nicolae Steinhardt – „Sfinți și oameni iubiți” și „Predică la Praznicul Întâmpinării Domnului”).

convingerii) sau comparații (2c) (comparația dintre grija mamei și virtutea smereniei creează un efect afectiv prin familiaritate și empatie, iar pentru construirea acesteia autorul folosește, cu scopul de a amplifica emoția, elemente din lexicul familiei), alături de diferite elemente lexicale, de exemplu, construcțiile în care adjectivele apar la diferite grade de comparație (2d) („dragostea încă iaste (...) **mai mare** decât credința și decât nădejdia” – *dragostea*, principalul afect descris, este raportată la celelalte valori despre care autorul discută, respectiv credința și nădejdea).

- (2)
- a. acela ce va crede și să va boteza, să va spăsi; iar cel ce nu va crede să va osândi (AI: 43)
 - b. tunul credinței (AI: 45); tunul dragostei (AI: 45)
 - c. luminează ca o făclie aprinsă (AI: 46), precum maica cum pune multă nevoie din fireasca dragoste ce are de hrănește pe copiii săi, ca să-i crească și-i ferește de toate ca să nu li se întâmple vreo primejdie și-i va pîiarde, /așa și smereniia hrăniaște bunătățile de cresc și le ferește de toate primejdiile, ca să nu piară (AI: 44)
 - d. dragostea încă iaste (..) mai mare decât credința și decât nădejdia (AI: 43)

În ceea ce privește universul afectiv disforic, pathemizarea (în cadrul exemplelor selectate, întâlnim o serie largă de emoții la care se face apel, precum: teamă, vinovăție, neliniște etc.) se realizează prin inserarea unor cuvinte cu potențial afectiv disforic, încadrându-se în așa-numitul „vocabular al dezastrului” (Ungerer 1997): cuvântul „mort” din analogia din exemplul (3a), substantivul „păcatul” în antiteză cu substantivul „bunătate” din exemplul (3b), cuvintele „negrețele” și „întunecările” din structura de amplificare din exemplul (3c) – se observă aici și utilizarea adjectivelor la gradul comparativ de superioritate cu rol de intensificare a emoției, cuvântul afectogen „deșert” din paralelismul sintactic de la (3d), alături de termenul „smerenia”, care denotă un afect moral, specific religios, sau substantivul „mândrie” din metafora de la (3e).

- (3)
- a. precum trupul omului iaste **mort** fără de suflet așa și credința este **moartă**, fără de fapte bune (AI: 43)
 - b. Că **păcatul** să asemănă pietrii și-i caută să meargă la maica ei în pământ, de unde și iaste. Iar bunătatea să aseamănă focului și iaste să meargă sus, în văzduh, unde-i iaste matca (AI: 45)
 - c. și dintr-atâta lumină ce avea s-au făcut decât toate **negrețele** și decât toate **întunecările mai negru și mai întunecat** (AI: 44)
 - d. **Smerenia** încă iaste sfârșitul, legătura și pecetea tuturor bunătăților, căci că de ar face neștine toate bunătățile lumii și smerenie să nu aibă, toate-s pierdute, toate-s stricate, toate-s de nimic și osteneala lor iaste în **deșert**, pentru căci smerenia iaste maică tuturor bunătăților (AI: 48)
 - e. păcatul mândriei (AI: 44)

Spre deosebire de textul lui Antim Ivireanul, predica lui Ion Cârciuleanu începe prin evidențierea principalelor caracteristici și prin descrierea vieții Sfântului Nicolae. Mecanismele pathemizării se conturează pe baza emoției invocate, reconstituite atât lexical, cât mai ales stilistic. Din punct de vedere lexical, întâlnim numeroase evaluative (4a-b), având conotații afective, spre exemplu, adjectivul „mare” este folosit pe parcursul întregului discurs, cu rol de intensificare a emoției (4a).

- (4) a. **mare** Ierarh, **mare** sfânt, **marilor** sale virtuți, **mare** bucurie (IC: 1–2)
b. **puternica** strălucire (IC: 1); **evlavioși** părinți” (IC: 1)

Din punct de vedere retoric, cuvintele cu potențial afectogen sunt plasate strategic într-o schemă retorică ce are în centru diferite figuri de construcție. Prin intermediul acestora se valorifică emoția locutorului (acesta exprimă sentimente de admirație, recunoștință și compasiune, în timp ce urmărește declanșarea empatiei și imitarea exemplului sfântului), marcată, de asemenea, de intenții pathemice. Așadar, observăm numeroase comparații („viața sa a fost ca o făclie” (5a)), metafore („inimă de aur” (5b)), întrebări retorice (5c), construcții în care emoția este amplificată prin selecția gradului intensiv maxim, superlativul absolut (5d).

- (5) a. viața sa pe pământ a fost ca o făclie (IC: 1); Sfântul Mare Ierarh Nicolae a strălucit și luminează mereu în Biserica lui Hristos, strălucește între ceilalți sfinți creștini, ca un luceafăr între stele (IC: 3)
b. inimă de aur (IC: 3)
c. Dar care este virtutea principală prin care a strălucit acest mare sfânt și pentru care noi creștinii îl cinștim atât de mult? (IC: 3)
d. **cei mai însuflețiți** susținători ai dumnezeirii lui Hristos, iubirea lui față de oameni a fost atât de mare (IC: 4)

Pe lângă aceste cuvinte, alt procedeu ce susține universul afectiv euforic (pozitiv) este apelul la lexicul familiei cu funcție afectivă, persuasivă, de intensificare și transmitere a emoțiilor: cuvântul „părinte” trimite la dragostea părintească, la grijă și la apropiere emoțională, fiind un termen-cheie în construcția unui cadru afectiv stabil, prin lexemele „blând” și „blajin” se trimite la blândețe și tandrețe, formularea „pildă de urmat” denotă admirație, iar sintagma „izbăvitorul celor în primejdie” trimite la o reacție afectivă de recunoștință și siguranță (6).

- (6) a. a fost pentru turma lui un părinte bun, blând și blajin (IC: 3)
b. izbăvitorul celor în primejdie, tuturor părinte și pildă de urmat (IC: 4)

În continuare, universul afectiv care se conturează este unul disforic, afectul sugerat fiind *suferința*, sursă pentru un *pathos* axat pe milă, bunătate. Suferința este afectul care se reconstituie prin structuri afectogene, de tipul: „cicatricele rănilor din chinurile suferite” (IC: 2), „grele chinuri” (IC: 2) (apare adjectivul evaluativ „grele”), „s-a jertfit” (IC: 3), „sărăcie” (IC: 3), „credincioșii simpli, săraci și trudiți” (IC: 3).

Teza acestei predici, aceea că dragostea (în special, dragostea față de aproape) este cea mai importantă valoare umană, este construită prin evidențierea principalelor acțiuni ale Sfântului Nicolae. Spre deosebire de predica lui Antim Ivireanul (în care sunt precizate doar două scene din viața Sfântului Nicolae), în textul din limba română actuală al lui Ion Cârciuleanu, întâlnim trimiteri la mai multe scene din viața sfântului (împărțirea averii lui săracilor, salvarea celor trei fecioare, potolirea furtunii) folosite ca argumente care invocă conduita exemplară a Sfântului Nicolae, prin care este transmis, de asemenea, și *pathosul*.

În cadrul fragmentelor de text de acest tip, universul afectiv disforic (negativ) (în plus, pe lângă figurile retorice menționate anterior, în ambele predici apar structuri exclamative (7a) – emoția exprimată este deznădejde și teamă; structuri ce conțin interjecții și substantive la cazul vocativ (7b)) – emoțiile implicite sunt dezamăgirea și mânia) se creează atunci când sunt descrise situațiile în care sfântul a intervenit, fragmentele având rolul de a evidenția contrastul între suferință și intervenția salvatoare a sfântului, cu rolul de a amplifica emoțiile transmise. Dragostea pe care Sfântul Nicolae o are pentru oameni, în ciuda tuturor situațiilor dificile prin care trece provoacă o reacție emoțională intensă, pornind inițial de la teamă și suferință, ca ulterior să apară speranța și încrederea în salvarea divină.

- (7) a. Sfinte Nicolae, ajută-mi! (IC: 4)
 b. Eu, o, dragoste mincinoasă, voiui să-ți sfărâm săgețile, care fără de rană omor... (IA: 46))

În aceste fragmente se vizează declanșarea empatiei, un afect reconstituibil la nivelul întregului text prin acțiunea simultană a mai multor patheme (lexico-semantică, retorică).

Aceeași structură o regăsim și la Nicolae Steinhardt, el începând predica *Sfinți și oameni iubiți* prin expunerea principalelor acțiuni pe care sfinții le-au săvârșit. Spre deosebire de cei doi (Antim Ivireanul și Ion Cârciuleanu), Nicolae Steinhardt utilizează un limbaj colocvial, accesibil cititorilor, fără a respecta elementele unei predici religioase clasice. Prin acest mod de a alege cuvintele și de a construi frazele, el urmărește să apropie receptorul și să îl convingă de teza susținută. Nicolae Steinhardt comentează textul biblic într-un limbaj viu, adesea marcat de oralitate cotidiană, specifică conversației culte moderne (Zafiu 2001: 159–160). De asemenea, o diferență suplimentară între predica acestuia și cele comentate anterior constă în alegerea autorului de a discuta despre mai multe figuri ale bisericii, nu doar despre Sfântul Nicolae².

² Nicolae Steinhardt, în volumul său, exemplifică acțiunile mai multor sfinți, prin care este evidențiată iubirea față de aproapele lor, acțiuni ce au ajuns să fie plăcute lui Dumnezeu. Un astfel de exemplu este reprezentat de atitudinea Sf. Nicolae în comparație cu atitudinea Sf. Cassian.

Din acest motiv, vom selecta și vom comenta fragmentul în care Nicolae Steinhardt alege drept subiect o întâmplare din viața Sfântului Nicolae, în care se descrie ajutorul pe care sfântul l-a dat unui țăran. În cadrul situației prezentate, exemplele evidențiază o combinație de afecte implicite, precum compasiunea și mila. Întâlnim, așadar, numeroși termeni din vocabularul dezastrului, cu scopul de a arăta gravitatea situației și de a convinge receptorul de teza susținută (ideea de a face bine și a-ți ajuta aproapele, alături de dragostea față de aproape), dar și de a amplifica efectul obținut în urma intervenției miraculoase. Acești termeni ajută la construirea unui univers afectiv disforic, remarcându-se astfel utilizarea numeroaselor cuvinte cu potențial afectiv (8a), evaluative (8b) și a diferitor figuri de construcție, precum sunt comparațiile (8c) sau enumerațiile (8d) (cuvintele cu potențial afectiv sunt prinse în enumerație pentru amplificare).

- (8)
- a. Sfântul Nicolae parcă ar dori să se oprească și să dea celui **necăjit** o mână de ajutor. Îl ceartă însă Cassian: se poate, să întârziem, ferească sfântul, la întâlnire și să ne înfățișăm înaintea Domnului cu haine mânjite de noroi sau, mai știi minune, sfâșiate? Așa o fi, așa este, încuviințează Sf. Nicolae, dar nici pe **năpăstuitul** ăsta nu-l putem lăsa la voia întâmplării... (NS: 141)
 - b. Sf. Cassian (pe jărat) de multă vreme când, în sfârșit, apare și **bietul** Nicolae, gâfâind, abia trăgându-și sufletul și într-un hal de murdărie și neorânduială de neînchipuit (NS: 142)
 - c. nu-l putem lăsa la voia întâmplării și **trece pe lângă el ca preotul și levitul** din parabola samarineanului milostiv (NS: 141)
 - d. [Sfântul Nicolae]... coboară alături de țăran, punând voinicește umărul sub codârlă. Se zbate, se opintește, asudă, se umple de mazăgă, răsuflă din greu, iar încearcă, i se fac veșmintele harcea-parcea... Dar până la urmă căruța e scoasă la drum drept și omul vesel și bucuros, blagoslovindu-și binefăcătorul (NS: 142)

Tot cu valoare de amplificare a impactului afectiv al situației degradante la care Sfântul Nicolae asista, autorul recurge la formule intensive (9a) (emoția exprimată este de rușine și de compasiune față de decăderea omului) și structuri interogative (care apar în dialogul purtat de Sfântul Nicolae cu Sfântul Cassian Romanul) (9b) (prin care este exprimată neliniștea). Emoția predominantă în aceste fragmente este rușinea (legată de necurăția spirituală), procedeele retorice folosite având rolul de a provoca o reacție emoțională de neliniște morală.

- (9)
- a. **adânc** înțepenită în glod, haine mânjite de noroi (...) **sfâșiate**, într-un hal de murdărie și neorânduială **de neînchipuit** (NS: 141)
 - b. Se poate, să întârziem, ferească sfântul, la întâlnire și să ne înfățișăm înaintea Domnului cu **haine mânjite de noroi** sau, mai știi minune, **sfâșiate**? (NS: 141)

În momentul în care în cadru intervine Sfântul Nicolae, observăm o orientare euforică a emoției. Sunt folosite adjective din lexicul evaluativ, cu conotații afective: „**mare** prietenie” (NS: 142) și numeroase cuvinte afectogene: „binefăcătorul”, „ajutor” (NS: 141). În final, se poate observa din exemplele menționate anterior că în predica analizată par să domine emoțiile pozitive, precum dragostea (*agapé*), compasiunea, solidaritatea, speranța – evidențiate prin lexeme evaluative și exemple narrative care implică ajutorarea aproapelui.

Principalul scop al autorului este ca, prin intermediul textelor, să se genereze un impuls către o acțiune de ordin moral: implicare afectivă, milostenie, rugăciune, pocăință sau imitarea exemplului de sfințenie prezentat. Adresarea directă în interiorul textului este o strategie retorică de persuadare a receptorului, mai ales dacă aceasta este realizată în termeni afectivi (exprimați implicit sau explicit). Această strategie este folosită și de Antim Ivireanul, după ce descrie modul în care Sfântul Nicolae a acționat (este prezentat precum un exemplu care trebuie urmat), atunci când autorul se adresează în mod direct receptorului, utilizând structuri cu potențial afectiv, precum: „fierbințeala inimii”, „puteria dragostei” (observăm că este folosit numele care desemnează afectul propriu-zis) (10a), și lexic evaluativ („**ticăloase** oame”) (10b).

- (10) a. Auzit-ați fapta sfântului? Priceput-ați **fierbințeala** inimii lui spre a face bine? Înțeles-ați **puteria dragostei** către aproapele? (AI: 47)
 b. Dară acum, tu, **ticăloase** oame, te numești creștin și ucenic lui Hristos? Dară unde iaste dragostea ce ai către fratele tău? Ce fel de ascultare faci dascălului și învățătorului tău? (AI: 49)

Afectul principal și tema predicii în jurul căreia se construiește discursul sunt direct lexicalizate în text prin cuvântul *dragoste*, iar autorul își continuă predica prin oferirea unui număr mare de citate biblice, care stau la baza argumentelor construite pentru teza susținută. Toate acestea au în vedere dragostea ca afect colectiv, dragostea de tip *agapé*, care vizează binele celuilalt, potențată de dimensiunea religioasă, foarte importantă în modelul cognitiv al epocii vechi (Stoica 2012: 381). Acest tip de dragoste este exprimat în mod explicit prin termenul „dragoste” („porunca cea dintâi și mai mare iaste pentru **dragoste**” (IA: 53)), precum și prin lexeme specifice de conduită emoțional-expresivă, precum este verbul „a ajuta” (IA: 43). Afectul este redat în acest context prin adjectivul „fericit” și prin substantivul „inimă”. Cuvintele-cheie sunt accentuate prin alăturarea adverbului „numai” („numai dragostea” (IA: 54)), ce evidențiază și amplifică importanța sentimentului exprimat.

În continuare, discursul este construit pe baza unor opoziții lexicale, a unor situații antitetice, unde autorul face trimitere la diverse forme ale binelui (se construiește un univers afectiv euforic) sau forme ale răului (întâlnim termeni din „vocabularul dezastrului”, precum sunt cuvintele cu potențial afectiv sau diferite figuri de construcție, de exemplu, hiperbola (11)), alături de prezența afectului

mânie, care scot în evidență tema dragostei ca sentiment ce induce starea de bine. Prin utilizarea de către emițător a acestor opoziții, se indică un grad ridicat de afectivitate.

- (11) Dară nu-ți iai seama că tu ești om și mâine, poimăine vei să mori și va să te mănânce pământul și viermii. Și de să va întâmpla să-ți stea împotriva sluga ta, sau argatul tău, nu te mânie pre dânsul și-l bați? (AI: 49)

De asemenea, putem identifica starea de mânie a locutorului, în fragmentul exemplificat în (12):

- (12) Auzit-ai ce zice? Dară tu, căci urăști pre fratele tău atâta cât nici în ochi nu vei să-l vezi, ci-i porți pizmă și-l zavistuiești pre la unii și pre la alții, ca să-i faci pagubă și să-l supui, să-l sărăcești, tu, adevărat nu ești creștin, nici om pe pământ, ci ești singur Satana, carele au pârat pre Dumnezeu la Adam. (AI: 47)

Relevant este modul în care autorul recurge la diferite strategii discursive prin intermediul cărora dimensiunea afectivă este accentuată. El utilizează pronumele personal *tu* cu valoare generică și, de asemenea, apelează la vocabularul familiei pentru a potența efectul creat. În întregul fragment sunt utilizați numeroși termeni ce fac parte din vocabularul dezastrului, spre exemplu: „sărăcești”, „pagubă”, „supui”, „Satana”, alături de afectul *ură*, ilustrat prin intermediul formei verbale „urăști”.

Pentru a vedea modul în care Nicolae Steinhardt se raportează și descrie această valoare umană *dragostea*, vom comenta și un fragment din textul *Predică la Praznicul Întâmpinării Domnului*. El apelează din nou la tehnica intertextualității și inserează numeroase citate biblice cu scopul de a întări teza propusă și discută, la fel cum au făcut și ceilalți doi autori, despre dragostea de tip *agapé*. *Pathosul* este construit prin intermediul emoțiilor pozitive, el folosindu-se atât de un lexic explicit (*dragostea*), cât și de unul implicit. Lexicul implicit este construit cu ajutorul cuvintelor cu potențial afectiv, spre exemplu: „virtute”. Universul afectiv euforic este evidențiat suplimentar prin prezența unor adjective evaluative (la diferite grade de comparație) cu potențial afectiv pozitiv (13a), iar din punct de vedere stilistic, putem identifica diferite figuri de construcție, cum sunt, spre exemplu, comparațiile (13b).

- (13) a. legământul dragostei care e **atât de măreț** (NS: 19), **suprema** virtute (NS: 19), e statornicită la gradul **cel mai înalt** (NS: 19)
b. iubirea aproapelui este recunoscută a fi o poruncă la fel de mare ca și a iubirii lui Dumnezeu (NS: 19)

În ultima parte a textelor analizate, autorii întăresc teza construită pe parcursul discursului prin folosirea unor strategii generale de pathemizare similare (lexic afectiv, figuri retorice, adresare directă), însă modalitatea de utilizare și intensitatea lor diferă, în funcție de stilul autorului și de registrul retoric preferat:

solemn (în textul lui Antim Ivireanul), reflexiv (în textul lui Nicolae Steinhardt), narativ și accesibil (în textul lui Ion Cârciuleanu). De asemenea, atât în predica lui Antim Ivireanul și în predica lui Ion Cârciuleanu, cât și în fragmentele selectate din predicile lui Nicolae Steinhardt, se cere urmarea modelului prezentat și se oferă un ultim argument construit, de asemenea, prin intermediul unei opoziții între bine și rău.

Astfel, spre exemplu, în predica lui Ion Cârciuleanu, universul afectiv euforic este configurat printr-o serie de figuri de stil, între care se remarcă o serie de construcții amplificate prin selecția gradului intensiv maxim, superlativul absolut (14a), și prin diferite figuri de construcție – comparații (14b), alături de afecte și cuvinte cu potențial afectogen („bucurie”, „ajutor”, „mângâiere”, „bine”).

- (14) a. cel mai bun chip de a cinsti cu adevărat pe sfinți (IC: 5); cea mai mare bucurie (IC: 3)
b. să fim blânzi ca el, să fim drepecți, smeriți cum a fost el (IC: 5)

În opoziție, pentru intensificarea emoției, sunt folosiți termeni ce trimit la un univers afectiv disforic (15), spre exemplu „boală”, „rău”, „vrăjmășie”.

- (15) Fă să se aprindă în sufletele tuturor oamenilor virtuțile tale cu harul lui Dumnezeu, pentru că astfel să se stingă **vrăjmășia**, neînțelegerea dintre oameni și popoare și să se realizeze astfel împărăția păcii, a înțelegerii și a iubirii pe pământ. (IC: 5)

Totodată, și în predicile celorlalți doi autori se creează un univers afectiv euforic prin utilizarea a numeroase cuvinte cu potențial afectiv: „**ajutorarea** aproapelui” (NS: 142), „nădejde” (AI: 42), dar și unul disforic cu scopul de a accentua și a evidenția mesajul transmis. Cu privire la emoțiile negative, se observă atât emoții desemnate, precum este afectul *ură* (NS: 19), cât și emoții sugerate prin intermediul structurilor cu conotații afective: „mincinoși nerușinați” (NS: 19), „foamete”, „războaie”, „boală” (IC: 5).

5. CONCLUZII

În urma analizei comparative a predicilor, am observat că textele prezintă o atentă manevrare strategică a afectelor actualizate în plan retoric și lexical, în special a afectului *dragoste*, dar și *suferință*, *milă*, în vederea persuasiunii receptorului și a obținerii empatiei acestuia. Analiza comparativă a celor trei predici – aparținând lui Antim Ivireanul, Ion Cârciuleanu și Nicolae Steinhardt – a evidențiat diversitatea strategiilor pathemice prin care discursul religios construiește și transmite afectivitatea, cu funcție argumentativă și persuasivă.

Deși toate textele analizează tema dragostei (în special dragostea față de aproape), ceea ce diferențiază textele este formula stilistică individuală fiecărui autor. Așadar, la nivelul textelor analizate, am remarcat diferențe mai ales în ceea ce privește modul de structurare. Așa cum am menționat, Antim Ivireanul recurge la o structură retorică solemnă și intens ornamentată, cu multe figuri retorice (interogații, repetiții, comparații etc.), în care dragostea este amplu descrisă și conceptualizată. În schimb, Ion Cârciuleanu structurează predica pornind de la faptele Sfântului Nicolae, recurgând la intensificări și exemple narative directe pentru a genera empatie și a susține teza centrală, iar Nicolae Steinhardt adoptă o strategie distinctă, marcată de oralitate colocvială, intertextualitate bogată și o stilistică marcată de subtilitate, ironie fină și reflecție morală, pentru a-și construi teza și a transmite mesajul receptorului. Diferențele dintre cele trei predici nu vizează tipologia mărcilor pathemice (care sunt similare ca structură și funcție), ci forma stilistică de construcție a predicii și arhitectura discursivă, acestea fiind particulare fiecărui autor.

În toate cazurile, mecanismele pathemice identificate – de la selecția lexicală și construcțiile evaluative, până la diferite figuri de stil – au rolul de a stabili o relație afectivă între emițător și receptor, contribuind decisiv la persuasivitatea discursului religios. Observăm, totodată, că afectele religioase nu sunt doar expresii ale interiorității, ci și instrumente argumentative cu rol social, configurate cultural și discursiv. Această observație poate deschide noi direcții de cercetare, în special în zona analizelor comparative bazate pe studiu de corpus, a predicii orale sau a fenomenelor afective în alte texte și tradiții confesionale.

CORPUS

- AI = Ivireanul, A., 1972, „Cazanie la Sfântul Nicolae”, în *Opere*, ediție de Gabriel Ștrempel, București: Editura Minerva, 42–50.
- IC = Cârciuleanu, I., 2013, *Predică la Sfântul mare Ierarh Nicolae*, <https://www.aparatorul.md/predica-la-sfantul-mare-ierarh-nicolae/>, accesat în data de 02.06.2025.
- NS = Steinhardt, N., 1994, „Sfinți și oameni iubiți”, în *Dăruind vei dobândi*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 141–143.

BIBLIOGRAFIE

- Amossy, R., 2006, *L'argumentation dans le discours*, Paris: Armand Colin, 25–30.
- Charaudeau, P., 2000, „Une problématique discursive de l'émotion. À propos des effets de pathémisation à la télévision”, în Christian Plantin, M. Doury, V. Traverso (ed.), *Les émotions dans les interactions*, Lyon, Arci/Presses Universitaires de Lyon, 125–155.

- Chirilă, A., 2005, „Argument pentru o reconsiderare a stilului religios”, în *Limba română*, Timișoara: Editura Universității din Vest, 157–168.
- Chivu, Gh., 1995, „O variantă ignorată a românei literare moderne - limbajul bisericesc”, în *Limba română* XLIV (9–12), 445–453.
- Chivu, Gh., 1997, *Civilizație și cultură. Considerații asupra limbajului bisericesc actual*, București: Editura Academiei Române, 5–17.
- Crețu, C., 2005, „N. Steinhardt - Dăruind vei dobândi - Critical references”, în *Journal of Romanian Literary Studies* 7, 708–712.
- DPAD = Ionescu-Ruxăndoiu, L. (coord.), 2023, *Dicționar de pragmatică și de analiză a discursului*, București: Institutul European.
- Gheorghiu, A., 2014, „Ethosul discursiv în predica religioasă. Parenthesis”, în *Philologica Jassyensia* X, 1 (19), Supliment, 69–85.
- Guia, S., 2005, „Discursul religios – argumentație și structură”, în *Filologos*, I, 1–2 (1), iunie, 113–120.
- Guia, S., 2007, „Schiță privind dinamica discursului religios românesc”, în *Analele Universității Ștefan cel Mare din Suceava*, Seria Filologie, A. Lingvistică, 9–16.
- Le Goff, J., 1986, *Pentru un alt ev mediu*, București: Editura Meridiane, 7–15.
- Plantin, Ch., 1998, „Les raisons des émotions”, în M. Bondi (ed.) *Forms of argumentative discourse / Per un'analisi linguistica dell'argomentare*, CLUEB, Bologna, 3–50.
- Plantin, Ch., 1999, *Arguing emotions*, France: CNRS - Université Lyon 2, 1–14, <http://icar.univ-lyon2.fr/Membres/cplantin/publications.htm>.
- Ricoeur, P., 1996, „Experiență și limbaj în discursul religios”, în J.-L. Chrétien, M. Henry, J.-L. Marion, P. Ricoeur, *Fenomenologie și teologie*, traducere de N. Ionel, postfață de Ș. Afloroaei, Iași, Polirom, 13–36.
- Samarin, W., J., 1979, Religious ends and language resources, 4–20, <https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/67160/1/Religious%20ends%20and%20language%20resources.pdf>.
- Spezio, M. L., W. J. Wildman, R. Sosis, J. Bulbulia, 2016, *Religion and Emotion. Religion, Brain & Behavior*, 6:3, 185–187.
- Stoica, G., 2010, „Afectivitatea din perspectivă retorico-argumentativă. Aplicație pe un vechi text românesc”, în *Studii și cercetări lingvistice*, LXI, nr. 2, 180–192.
- Stoica, G., 2012, *Afect și afectivitate. Conceptualizare și lexicalizare în româna veche*, București: Editura Universității din București.
- Țâra, V. D., 2013, „Discursul religios, model și normă de exprimare îngrijită în epoca veche”, în E. Gafton, Al., S. Guia, I. Milică (ed.), *Perspective asupra textului și discursului religios*, Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 211–218.
- Ungerer, Fr., 1997, „Emotions and emotional language in English and German news stories”, în S. Neimer, R. Dirven, *The language of emotions. Conceptualization, expression, and theoretical foundations*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 307–328.
- Walton, D., N., 1992, *The place of emotion in argument*, University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Zafiu, R., 2001, *Diversitate stilistică în româna actuală*, București: Editura Universității din București, 156–162.
- Zafiu, R., 2010, „Ethos, pathos și logos în textul predicii”, în Gafton, Al., S. Guia, I. Milică (ed.), *Text și discurs religios*, II, Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 27–38.

FORMS OF AFFECTIVITY IN RELIGIOUS SERMONS: A COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract

This article examines the construction and rhetorical function of affectivity in Romanian religious sermons from three different historical periods. Through a comparative analysis of discursive and lexical pathemic mechanisms, the study explores how affective strategies shape the persuasive religious discourse. The corpus includes an 18th-century sermon (A Sermon on Saint Nicholas by Antim Ivireanul), sermons by N. Steinhardt, and a contemporary homily (Sermon on Saint Nicholas the Great Hierarch by Ion Cârciuleanu). The analysis focuses on lexical markers, evaluative language, and rhetorical figures highlighting both continuity and variation in how affect is embedded and instrumentalized rhetorically. Findings show that affectivity plays a central role in shaping the sermon's persuasive intent and in reinforcing the ethical and spiritual connection between speaker and audience.

